

РОЗДІЛ 1

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.67.1>
УДК 340.13

ПОНЯТТЯ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ ПРАВОВИХ ФІКЦІЙ У СУЧАСНІЙ ПРАВОВІЙ НАУЦІ

Борщевський І.В.,

*к. ю. н., доцент, доцент кафедри
загальноправових дисциплін та міжнародного права
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова,
e-mail: tibalt_z@ukr.net*

Гринь О.Д.,

*к. ю. н., доцент, доцент кафедри
загальноправових дисциплін та міжнародного права
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова,
e-mail: okgrin2010@gmail.com*

Борщевський І. В., Гринь О. Д. Поняття та класифікація правових фікцій у сучасній правовій науці

У статті проаналізовано сутність категорії «правова фікція» з позиції традиційного підходу, згідно з яким вона розглядається виключно як засіб юридичної техніки, а також як спосіб заповнення прогалів в законодавстві та як юридичний факт. Наводиться думка про необхідність дослідження і розмежування таких понять: «правова фікція», «фіктивна норма», «фіктивна дія», «фіктивний стан», а також звільнення правової фікції від негативних характеристик, оскільки вона володіє величезним позитивним потенціалом і як засіб юридичної техніки грає виключно позитивну роль, виконуючи функцію по охороні різних інтересів і функцію процесуальної економії, сприяючи швидкому і правильному вирішенню справи по суті. Виділено наступні основні ознаки правової фікції: незаперечність, явна хибність, нормативність, імперативність (в рідкісних випадках, диспозитивність), навмисна деформація дійсності.

Логічний апарат діалектичних категорій застосований з метою визначення сутності категорії «фікція», що надає можливість розкрити цю категорію з позицій її розвитку та внутрішнього змісту. Завдяки застосуванню такого підходу стає можливим формування понятійного апарату, що, у свою чергу, сприяє поглибленню правових знань, а також виявленню ще не розкритих властивостей права.

Аргументовано позицію, що дослідження питань ролі фікції у правовій сфері не тільки набуває особливої актуальності, але й потребує певного переосмислення, уточнення та відповідного доповнення з урахуванням змін у розвитку суспільних відносин та процесів, що відбуваються у сучасному світі. Важливо дотримуватися загальних традицій вітчизняної юриспруденції, але практика диктує нові реалії, які обумовлені змінами у суспільному та державному розвитку, формування нового погляду на використовуваний у правовому житті інструментарій, який вже апробований практикою і може використовуватися для підвищення ефективності механізму дії права, саме до таких інструментів належить правова фікція, яка достатньо широко застосовується в матеріальних і процесуальних галузях українського права. На сучасному етапі розвитку правової системи не доводиться заперечувати значимість правових фікцій, вони являють собою абсолютно незамінний інструмент правотворчої техніки та необхідні з точки зору законодавства.

Ключові слова: правова фікція, юридична техніка, правова система, правова норма, законодавство, засіб юридичної техніки.

Borshchevsky I. V., Grin O. D. The concept and classification of legal fictions in the modern legal science

The article analyzes the essence of the «legal fiction» category from the position of the traditional approach, according to which it is considered exclusively as a means of legal technology, as well as a way of replenishing gaps in legislation and as a legal fact. The opinion is given of the need to study and distinguish between such concepts: «legal fiction», «fictitious norm», «fictitious action», «fictitious state», as well as the release of legal fiction from negative characteristics, since it has a huge positive potential and as a means of legal technique. It plays an exceptionally positive role, performing the function of protecting various interests and the function of procedural economy, contributing to the rapid and proper permission of the case on the merits. The following main signs of legal fiction are allocated: indisputability, deliberate falsity, regulativity, imperativeness (in rare cases, dispositional), intentional deformation of reality.

The logical apparatus of dialectic categories is applied to determine the essence of the category “fiction”, which makes it possible to reveal this category from the standpoint of its development and internal content. Owing to the use of such an approach, the formation of a conceptual apparatus becomes possible, which, in turn, contributes to the deepening of legal knowledge, as well as the identification of the right not yet disclosed properties.

The position is argued that the study of the role of fiction in the legal sphere not only acquires particular relevance, but also requires a certain rethinking, clarification and appropriate additions, taking into account changes in the development of public relations and processes that occur in the modern world. It is important to adhere to the general traditions of domestic jurisprudence, but practice dictates new realities, which are due to changes in public and government development, the formation of a new look at the toolkit used in legal life, which is already tested by practice and can be used to improve the effectiveness of the law mechanism, precisely. It belongs to legal fiction, which is widely used in the material and procedural industries of Ukrainian law. At the present stage of the development of the legal system, it is not necessary to deny the importance of legal fictions, they constitute an absolutely indispensable tool of law-making technology and necessary in terms of legislation.

Key words: legal fiction, legal technique, legal system, legal norm, legislation, means of legal technique.

Постановка проблеми. У сучасній юридичній науці до важливих аспектів дослідження належить категорія «правова фікція», яка розглядається як прийом юридичної техніки, що застосовується ще з давніх часів, проте сучасні дослідники не можуть прийти до єдності поглядів щодо її логіко-правової природи, сутності та загальному розумінню її основних функцій. Враховуючи не лише теоретичне, але й практичне значення правових фікцій у правовій системі України, на сьогоднішній день актуальність цього питання зростає та потребує найретельнішого вивчення та аналізу.

Стан опрацювання цієї проблеми. Аналіз останніх досліджень і публікацій з цієї теми. «Правові фікції», як одна з важливих категорій юридичної науки, всебічно досліджується та вивчалася багатьма українськими та зарубіжними вченими як на загальнотеоретичному, так і на галузевому рівні. Загальнотеоретичне розуміння правової фікції досліджувала О.В. Ульяновська. О.Є. Кухарев розкривав поняття «правові фікції» у спадковому праві, О.А. Явор розглядав роль фікцій у сімейному праві, О.С. Ткачук висвітлював теоретичне й практичне місце фікцій у цивільному процесі, А.М. Слюсар досліджував місце юридичних фікцій у трудовому праві.

Крім того, значний інтерес викликають праці В.К. Бабаєва, В.І. Камінської, А. Нашиц, К.К. Панько та інших. Правові фікції вчені-юристи розглядали у своїх працях ще в першій половині XIX ст. Д.І. Мейєр, Г.Ф. Дормідонтов, Г.С. Мен присвятили свої монографічні дослідження цьому явищу, що тільки підтверджує багаторічний інтерес до зазначеної проблеми.

Метою статті є вироблення підходу до визначення поняття «правова фікція», виявлення її основних ознак, визначення «сміслових меж» даної юридичної категорії, які дозволяють відмежовувати її від суміжних понять, а також визначення місця і ролі правових фікцій у правовій системі України.

Вклад основного матеріалу. Численні правові категорії, які займають вагоме місце у сучасній юридичній доктрині, нерідко піддаються глибинним аналізам і всебічним дослідженням (зокрема й у тимчасовій перспективі) з боку вчених-теоретиків, і навіть небайдужих практиків. Прийнято вважати, що такого роду аналізи допомагають зрозуміти природу того чи іншого явища, відстежити його шлях розвитку і, отже, багато в чому передбачити динаміку його подальшої «життєздатності» в юридичній сфері.

Оскільки юридична фікція насамперед є загальнотеоретичною категорією, законодавчого визначення даного поняття не існує, тому слід аналізувати позиції вчених з цього питання.

У «Словнику російської мови» С.І. Ожегова «фікція» визначається як навмисно створене, вигадане становище, побудова, що не відповідає дійсності і зазвичай використовується з якоюсь певною метою [1, с. 783].

Слід зазначити, що спроби дати наукове визначення правової фікції були ще дореволюційними вченими-правознавцями. Так, Д.І. Мейєр надав таке визначення фікції – «вигадане існування факту, про який відомо, що він зовсім не існує або існує в іншому вигляді» [2, с. 2].

Відповідно до традиційного підходу правова фікція розглядається як засіб або прийом юридичної техніки. З цього приводу слід навести думку видатного російського вченого — В.К. Бабаєва, який розглядав правову фікцію як «... застосований у праві техніко-юридичний прийом, яким неіснуюче становище оголошується існуючим і набуває обов'язкового характеру через закріплення їх у правовій нормі» [3, с.28].

Цієї ж точки зору дотримується вітчизняний вчений І.П. Зеленко, який зазначає, що «юридичні фікції – необхідна умова існування правових норм. Це умова універсальності, стрункості та впорядкованості правил правового регулювання суспільних відносин». Юридична фікція розглядається ним, як прийомом юридичної техніки, який визнає існуючими ті юридичні факти, що відсутні в реальному житті, для досягнення мети правового регулювання та цей прийом розробки права передбачає, що відповідна юридична констатація створюється при незнанні або очевидній суперечності конкретним фактам дійсності. Метою його виступає досягнення низки юридичних наслідків або бажаних судових рішень. Така констатація стає обов'язковою для всіх і перебуває під захистом від опротестування будь-ким [4, с.14-15].

О.В. Ул'яновською у своєму дисертаційному дослідженні було доведено необхідність поділу фікцій на два види: конструктивні і деструктивні, де конструктивною визначено фікцію як уявну юридичну конструкцію, що є продуктом абстрактного мислення, сприйнята правовою доктриною та/або закріплена у праві у формі норми-фікції, інституту права і використовується з метою заповнення певного сегменту у правовому полі, а деструктивною названо фікцію, що також є уявною юридичною конструкцією, але вона не сприйнята правовою доктриною і, хоча інколи закріплена правовою нормою, однак формується з метою закріплення незаконного інтересу, а тому може і повинна бути спростовною. Використання саме таких термінів як «конструктивний» і «деструктивний» щодо визначення якості правової фікції обумовлено їх змістом. Етимологічне значення терміна «конструктивний» означає плідний, той, що може бути покладений в основу будь-чого. Деструктивний (лат. *destructivus*) – руйнуючий, порушуючий нормальну структуру будь-чого [5, с.10-11].

Змістовно суть правової фікції в основному може бути зведена до неіснуючого положення, яке визнається законодавцем існуючим та перетворює тим самим в загальнообов'язкове положення. Тобто фікція є положення, яке свідомо не відповідає істині. З цього приводу слід зупинитися на дослідженні правового міфу, який має свою правову природу незважаючи на деяку схожість з правовою фікцією.

Правовий міф за своєю природою має багато спільного з міфами масової культури, перш за все, універсальність, аксіологічний характер, знакову консервативність і замкнутість його структури, властивість до конструювання ідеологічної реальності, а також створення гіперреальності.

На думку А.В. Скоробогатова, правовий міф виконує роль своєрідного критерію істинності, справедливості, за допомогою якого оцінюються нові правові норми, правозастосовна практика та інше. Через правовий міф «належне», бажане і очікуване, зафіксоване в його образах і виражає суспільні та індивідуальні інтереси і потреби, застосовується до оцінки сьогодення. Тією ж мірою, в якій в правовій реальності можна виявити нехай і неявні ознаки цих образів, вона отримує спектр різних оцінок в масовій свідомості: від позитивних до край негативно-них. Таким чином, якщо звернутися до властивостей правового міфу, то побачимо, що неіснуюче положення (або ідеальне) визнається умовно існуючим [6, с.317].

Правовий міф являє собою особливий феномен, який існує на раціональному та емоційному рівнях правосвідомості, що виражає ціннісні правові установки і спрямований на легітимацію правових явищ, інститутів і процесів. Юридична фікція виступає як юридико-технічний засіб нормативного закріплення імперативного припущення факту всупереч його дійсності.

Уявляється можливим розмежувати поняття «правова фікція» та «правовий міф» як форму і зміст, де правовий міф виступає як внутрішньо впорядковане імперативне твердження, спрямоване на формування певного елемента способу правової реальності, а юридична фікція виступає однією з зовнішніх форм вираження і буття міфу в правовій реальності.

Сутність прийому фікції полягає у штучному зближенні чи прирівнюванні одне до другого таких речей, які насправді різні (а інколи протилежні), у свідомому ототожненні істинного з неістинним [7, с.221-222]. К. К. Панько додає, що норми-фікції для свого об'єкта регулювання вичленовують ті обставини, які знаходяться у стані непоправної невідомості чи невирішуваної відомості, і надають їм значення юридичних фактів. Неправдивість фікції виражається в уявленні про: існування факту, який не існує чи існує в іншому вигляді; існування фактів, які не є доведеними, однак передбачуваними; факт, який виражається у трактуванні іншого відомого факту, еквівалентного першому; факт як неіснуючий, у той час як він існує [8, с. 202, 207, 208]. Фікція за своєю природою імперативна, незалежно від приналежності до галузі права [9, с.451, с.455]. О. В. Ул'яновська називає такі ознаки правових фікцій: умовність, універсальність, нормативність, формальна визначеність, неспростовність, правове значення [5, с.11].

Насамперед необхідно звернути увагу на те, що правова фікція, як і інші суміжні правові феномени, є власне засобом, а не прийомом нормотворчої техніки. Адже засоби - це інструментальна складова нормотворення, а прийоми - більше його процедурна складова (по суті, мистецтво використання перших). Узагальнюючи наведені визначення правової фікції та описані науковцями її ознаки, можна запропонувати таку дефініцію правової фікції: це засіб нормотворчої техніки, який виражається у нормативному закріпленні можливості визнання юридично значущими неіснуючих чи недоведених фактів. У дане визначення пропонується ввести дещо нове порівняно з існуючими інтерпретаціями словосполучення «можливості визнання юридично значущими». Воно має бути також однією із ключових ознак правової фікції, оскільки неістинні, недостовірні, хибні факти «спрацьовують» лише у конкретних відносинах, за наявності певних передумов [10, с.45].

На нинішньому етапі розвитку юридичної науки, говорячи про правові фікції, варто дотримуватися виключно вузького підходу, в тому аспекті, що необхідно розмежовувати загальнозживаний зміст цього слова та його похідних та спеціально-юридичний. Необхідно розуміти, що, незважаючи на наявність юридичного навантаження, наприклад, у поєднанні «фіктивне банкрутство» сенс слова «фіктивне» у рамках даного терміну відрізняється від сенсу слова «фікція» у поєднанні «правова фікція», у випадку з банкрутством слово «фіктивне» використовується для передання негативного забарвлення явищу, така сама ситуація складається і з поняттям «фіктивний шлюб».

В рамках вузького підходу до визначення поняття «правова фікція» таку можемо розуміти, як деякий прийом юридичної техніки (закріплення фікцій та умов їх застосування в нормах права), можливо, як певний правозастосовний прийом. Також у межах вузького підходу під правовою фікцією можна розуміти норму права, у якій конкретна фікція знайшла закріплення (але ж треба відрізнити такі норми права від норм, які називають фіктивними, характеризуючи їх як непрацюючі) [11].

Висновки. Фікція як засіб юридичної техніки має наступні основні ознаки: явна помилковість; незаперечність; нормативність; імперативність (хоча зустрічаються і диспозитивні фікції), навмисна деформація дійсності; визнання реальними неіснуючих обставин та заперечення існуючих; визнання існуючими обставин та ситуацій до того, як вони стали існувати насправді або визнання того, що вони виникли пізніше, ніж це було насправді.

Правова фікція виконує функцію з охорони різних інтересів та функцію процесуальної економії, сприяючи швидкому та правильному вирішенню справи по суті та підвищуючи ефективність та якість правового регулювання, тому відіграє виключно позитивну роль.

Отже, правова фікція — це засіб юридичної техніки, за допомогою якого в правових нормах закріплюється явно хибне незаперечне становище, яке певним чином деформує дійсність з метою охорони різних інтересів (особистості, суспільства та держави).

Список використаних джерел:

1. Ожегов С.И. Словарь русского языка. Москва: Русский язык, 1978. 846 с.
2. Мейер Д.И. О юридических вымыслах и предположениях, скрытных и притворных действиях. Казань: Казанский ун-т, 1854. 127 с.
3. Бабаев В.К. Презумпции в советском праве. Горький: Горьковская высшая школа МВД СССР, 1974. 124 с.
4. Зеленко І.П. Підстави класифікації фікцій. *Вісник університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Право»*. 2020. №1(1). С.13-17.
5. Уляновська О.В. Фікції в правовій системі України: автореф. дис. ... канд.юрид.наук. 12.00.01 теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень. Одеса: ОНЮА, 2010. 23с.
6. Скоробогатов А.В., Краснов А.В. Юридическая фикция как правовой миф (коллизийный аспект). *Юридическая техника*. 2017. №11. С. 315-321.
7. Нашиц А. Правотворчество: теория и законодательная. Москва: Прогресс, 1974. 256 с.
8. Панько К.К. Теория и практика законотворчества в уголовном праве. Москва: Юрлитинформ, 2011. 312 с.
9. Курсова О.А. Юридические фикции современного российского права: сущность, виды, проблемы действия. *Проблемы юридической техники: сборник статей*. Нижний Новгород, 2000. 125с.
10. Косович В. «Правові припущення» як засіб створення досконалих нормативно-правових актів України. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2013. Вип. 644. С.44-52.
11. Поцелуев Е.Л., Белин Е.А. Правовая фикция как юридическая категория. *Электронный научный журнал «Наука. Общество. Государство»*. 2017. Т. 5, № 4. URL: [http:// esj.pnzgu.ru](http://esj.pnzgu.ru) (дата звернення: 12.11.2021).